

VALSTYBINIS KAINŲ REGULIAVIMAS

Matėme, kokių padarinių turi valdžios mėginimai fiksuoti prekių kainas virš to lygmens, kuris susidarytų nevaržomoje rinkoje. Dabar apžvelkime kai kuriuos rezultatus, kurių valdžia pasiekia mėgindama išlaikyti prekių kainas žemiau jų natūralaus rinkos lygmens.

Per karą tokių veiksmų griebiasi beveik visos valstybės. Čia nenagrinėsime, ar tokiais atvejais vykdoma kainų kontrolė yra pagrįsta. Karo metu visą ekonomiką neišvengiamai ima valdyti valstybė, ir komplikacijos, kurios čia iškyla, per daug atitolintų mus nuo pagrindinės temos.* Tačiau nepaisant to, ar karo metu kainų reguliavimas yra racionaliai pagrįstas, beveik visose šalyse jis ilgam išlieka, karui pasibaigus ir pradinėms jo įvedimo priežastims išnykus.

Kainų kontrolės reikalavimus dažniausiai sužadina karo metu infliacija. Rašant šias eilutes, kai praktiškai visos šalys vykdo infliaciją, nors daugumoje jų nėra karo padėties, kainų kontrolė, net jeigu ji nėra įvedama, yra pastovus darbotvarkės klausimas. Nors ekonomiškai ji visada žalinga ar net pragaištinga, valdžios pareigūnų akimis ji turi politinių pranašumų. Dėl didėjančių kainų ji leidžia apkaltinti godžius ir savanaudžius verslininkus, o ne tų pareigūnų vykdomą infliacinę monetarinę politiką.

* Tačiau turiu pažymėti, kad nors tam tikri valstybiniai prioritetai, kvotos ar racionavimas gali būti neišvengiami, valstybinis kainų reguliavimas *ypač* kenksmingas karo metu. Nors tiesa, kad kainų maksimumo fiksavimas – kad jis bent laikinai veiktų – reikalauja racionavimo, atvirkščias teiginys yra klaidingas.

Pirmiausia pažvelkime, kas atsitinka, kai valdžia mėgina nustatyti kurios nors prekės ar nedidelės prekių grupės kainą žemiau tos kainos, kuri būtų laisvoje konkurencinėje rinkoje.

Kai valdžia mėgina fiksuoti maksimalias kainas tik keletui prekių, ji paprastai pasirenka būtiniausias prekes – kad neturtingieji galėtų jų įsigyti už „prieinamą“ kainą. Tarkime, jog šiam tikslui ji pasirenka duoną, pieną ir mėsą.

Žemo šių prekių kainų lygmens palaikymas argumentuojamas maždaug taip: jei, pavyzdžiui, jautieną paliksime laisvos rinkos valiai, jos kainą pirkėjai pakels tiek, kad tik turtingieji galės jos įsigyti. Žmonės gaus jautienos ne pagal savo poreikius, bet pagal savo perkamąją galią. Jei kainą išlaikysime žemą, kiekvienas gaus sau deramą dalį.

Pirmiausia čia reikia pastebėti, kad jei tokia politika pagrįsta, tai ji yra nenuosekli ir baikšti. Juk jeigu perkamoji galia, o ne poreikis lemia jautienos paskirstymą, esant rinkos kainai 2,25 dolerio už svarą, tai ji taip pat jį lems – nors galbūt kiek mažiau – esant įstatyminėms kainos „luboms“ 1,50 dolerio už svarą. Iš tikrųjų visada lems perkamosios galios, o ne poreikio veiksnys, jei apskritai už jautieną bus prašoma kokios nors kainos. Šis veiksnys nustotų galios tik tuo atveju, jeigu jautiena būtų dalijama veltui.

Tačiau kainų maksimumo sumanymai dažniausiai kyla kaip mėginimai „sulaikyti pragyvenimo kaštų augimą“. Todėl jų šalininkai nesąmoningai daro prielaidą, kad rinkos kaina jų kontrolės įvedimo metu pasižymi kažkokiu ypatingu „normalumu“ ar šventumu. Toji pradinė ar ankstesnė kaina laikoma „pagrįsta“, o bet kuri aukštesnė kaina – „nepagrįsta“, nesvarbu kaip pasikeistų gamybos ar paklausos sąlygos.

2

Svarstant šią temą, nėra prasmės analizuoti tą atvejį, kai kainos kontrolė nustato tiksliai tokią kainą, kokia ir šiaip jau susidarytų laisvoje rinkoje. Tai būtų tolygu kainų kontrolės nebuvimui. Turime nagrinėti tą atvejį, kai visuomenės perkamoji galia didesnė už esamą gėrybių pasiūlą ir kai valdžia palaiko kainas *žemiau* to lygio, kuris susidarytų laisvoje rinkoje.

Jokios prekės kainos neįmanoma išlaikyti žemiau rinkos lygmens, tuo pat metu nesukeliant dvejopų padarinių. Pirmasis – tai tos prekės paklausos didėjimas. Prekei tampant pigesnei, žmonės nori ir gali daugiau jos nusipirkti. Antrasis padarinys – jos pasiūlos sumažėjimas. Kai žmonės pradeda jos pirkti daugiau, jos atsargos greičiau baigiasi. Tuo tarpu prekės gamybai nelieka jokių paskatų. Pelno dydis sumažėja arba virsta nuliniu. Ribiniai gamintojai išstumiami iš verslo. Net iš efektyviausių gamintojų gali būti pareikalauta gaminti savo produktą nuostolingai. Taip atsitikdavo per Antrąjį pasaulinį karą, kai Kainų administravimo tarnyba, pavyzdžiui, iš skerdyklų reikalavo tiekti mėsą mažesne kaina, nei kainavo gyvo svorio galvijai ir jų apdorojimas.

Taigi, jei nustačius maksimalią tam tikros prekės kainą nesiimama jokių kitų priemonių, tada sukeliamas tos prekės stygius. Bet tai yra kaip tik priešinga tam, ko siekė valstybiniai reguliuotojai. Juk stigti pradeda būtent

tų prekių, kurių pasiūlą reguliuotojai norėjo padidinti įvestomis maksimaliomis kainomis. Tačiau apribodami šių prekių gamintojų atlyginimus bei pelną ir neapribodami atlyginimų bei pelno tų, kurie gamina ne būtiniausias ar prabangos prekes, jie stabdo šių prekių gamybą ir kartu skatina ne tokių būtinų prekių gamybą.

Ilgainiui kai kurie iš šių padarinių tampa akivaizdūs, ir tada, mėgindami su jais dorotis, reguliuotojai griebiasi įvairių kitų kontrolės priemonių. Tarp tokių priemonių yra racionavimas, kaštų kontrolė, subsidijos ir visuotinė kainų kontrolė. Pažvelkime į kiekvieną atskirai.

Paašškėjus, jog tam tikros prekės stygius atsiranda dėl kainos fiksavimo žemiau rinkos lygio, turtingesni vartotojai pradeda kaltinti „besaikiu godumu“; arba, jeigu tai yra žaliava prekės gamybai, firmos pradeda kaltinti „nepagrįstu atsargų kaupimu“. Valdžia tada ima nustatinėti taisykles, kas turi pirmenybę pirkti tą prekę, arba kam ir kiek tos prekės turi būti skirta, arba kaip ji turi būti racionuojama. Įvedus racionavimo sistemą, kiekvienas vartotojas gali gauti tik nustatytą prekės maksimumą, nors jis ir norėtų mokėti už ją daugiau.

Žodžiu, įvedama racionavimo sistema, valdžia įveda dvigubų kainų sistemą, kuriai esant kiekvienas vartotojas privalo turėti tam tikrą skaičių kuponų ar „balų“ šalia įprastos piniginės sumos. Kitaip sakant, valdžia mėgina racionavimu iš dalies atlikti tai, ką rinka būtų atlikusi per kainų mechanizmą. Sakau „iš dalies“, nes racionavimas tik sumažina paklausą, bet nesužadina pasiūlos, kaip tai padarytų aukštesnė kaina.

Valdžia gali mėginti garantuoti pasiūlą, įvedama prekės gamavimo kaštų kontrolę. Pavyzdžiui, norėdama išlaikyti žemas mažmenines jautienos kainas, ji gali pradėti kontroliuoti didmenines jos kainas, skerdyklų kainas, gyvulių gyvo svorio kainas, pašarų kainas, fermos darbininkų atlyginimus. Norėdama išlaikyti žemas mažmenines pieno kainas, ji gali mėginti kontroliuoti pienovežių vairuotojų atlyginimus, pieno konteinerių kainas, pašarų kainas. Mėgindama kontroliuoti duonos kainą, ji gali pradėti kontroliuoti kepėjų atlyginimus, miltų kainą, malūnų savininkų pelną, grūdų kainą ir t. t.

Tačiau didėjant valdžios kontrolės apimčiai, kartu daugėja padarinių, kuriems pašalinti jos buvo griebtasi. Sakykime, kad valdžia turi drąsos imtis šios kaštų kontrolės ir pajėgia įgyvendinti savo sprendimus, tačiau tuo ji sukelia tik naują stygių, t. y. darbo, pašarų, javų ir kitų gamybinių komponentų stygių. Taip valdžia yra priversta vis didėjančiais ratilais plėsti savo kontrolės apimtį, kol jos padariniai tampa tolygūs visuotinės kainų kontrolės padariniams.

Valdžia gali mėginti šią problemą spręsti subsidijomis. Pavyzdžiui, ji suvokia, kad palaikant pieno ar sviesto kainą žemiau rinkos lygio arba žemiau santykinio lygio, kuriuo ji palaiko kitas kainas, gali susidaryti jų stygius dėl žemesnių pieno pramonės atlyginimų ir pelno normos, palyginti su kitomis pramonės šakomis. Todėl valdžia mėgina taisyti padėtį, skirdama subsidijas pieno ir sviesto gamintojams. Jei nepaisysime administracinių sunkumų ir tarsime, kad subsidijos iš tiesų pakanka geidžiamai pieno ir sviesto produkcijos apimčiai garantuoti, tada bus akivaizdu, kad nors subsidija mokama gamintojams, tikrieji jos gavėjai bus vartotojai. Juk

gamintojai galiausiai už savo pieną ir sviestą gauna ne daugiau nei jie gautų laisvoje rinkoje; tačiau vartotojai savo pieną ir sviestą gauna daug žemesne kaina nei rinkos kaina. Šio skirtumo dydžiu jie yra subsiduojami – tai yra dydžiu subsidijos, kuri tariamai mokama gamintojams.

Bet jei subsiduojama prekė nėra dar ir racionuojama, tada daugiausia jos gali nusipirkti tie, kurių perkamoji galia didžiausia. Tai reiškia, kad jie būna subsiduojami labiau nei tie, kurių perkamoji galia mažiausia. Kas subsiduoja vartotojus, priklausys nuo to, kam tenka mokesčių našta. Tačiau mokesčių mokėtojai subsiduos pačius save kaip vartotojus. Šioje raizgalynėje bus gana keblu nustatyti, kas ką iš tikrųjų subsiduos. Bet neužmirškime, kad subsidijas kažkam teks mokėti ir kad nėra atrasta būdo, kaip visuomenė galėtų kažką gauti už nieką.

3

Tokie yra „tobulos“, „ilgalaikės“ ir „nepolitinės“ kainų kontrolės padariniai. Kaip rodo daugybės šalių patirtis, ypač Europoje po Antrojo pasaulinio karo, kai kurias pačias fantastiškiausias biurokratų klaidas ištaiso juodoji rinka. Kai kuriose šalyse juodoji rinka augo legalios kontroliuojamų kainų rinkos sąskaita ir galiausiai tapo *vienintele* rinka. Tačiau valdžios politikai, nominaliai išlaikydami kainų lubas, mėgino vaizduotis, kad bent jau jų ketinimai, jei ne policiniai eskadronai, yra pakankamai stiprūs.

Tačiau nors juodoji rinka galiausiai pakeitė fiksuotų kainų rinką, negalima daryti išvados, kad jokie nuostolio nebuvo padaryta. Buvo ir ekonominis, ir moralinis nuostolis. Pereinamuoju laikotarpiu didelės, seniai įsitvirtinusios firmos, turinčios didelių kapitalinių įdėjimų ir labai priklausančios nuo geros reputacijos, yra verčiamos mažinti arba nutraukti gamybą. Jų vietą užima trumpalaikės verslovės su menku kapitalu ir menka gamybine patirtimi. Šios firmos yra ne tokios efektyvios, palyginti su išstumtomis; jos tiekia prastesnes ir nepatikimesnes prekes didesniais kaštais nei jie būtų senoms verslovėms tęsiant savo verslą. Negarbingas elgesys pradeda apsimokėti. Naujos firmos pačia savo būtimi priklauso nuo įstatymo nepaisymo; jų klientai tampa jų suokalbininkais; ir kaip natūralus padarinys verslą apima demoralizacija.

Be to, kainų kontrolės vykdytojai retai mėgina vien išlaikyti iki kontrolės buvusias kainas. Jie skelbia, kad jų tikslas tėra „stabilizuoti padėtį“. Tačiau netrukus „nelygybės“ ar „socialinio neteisingumo“ ištaisymo dingstimi jie griebiasi diskriminacinės kainų kontrolės, kuri daugiausia padeda politiškai įtakingoms grupėms.

Kadangi politinė galia šiandien paprastai matuojama balsų skaičiumi, tai valdžia dažniausiai mėgina proteguoti darbininkus ir fermerius. Pirmiausia iškeliamą idėją, kad atlyginimai ir pragyvenimo kaštai nėra susiję, kad atlyginimai gali būti lengvai padidinti nedidinant kainų. Kai tampa akivaizdu, jog atlyginimai gali būti pakelti tik pelno sąskaita, biurokratai pradeda aiškinti, kad pelno lygis jau ir taip per didelis ir kad pakėlus atlyginimus bei įvedus palaikomas kainas vis tiek bus vietos „sąžiningam pelnui“. Kadangi nėra tokio dalyko, kaip bendra pelno *norma*,

nes pelnas skiriasi atsižvelgiant į verslovę, tokia politika visiškai išstumia iš rinkos pelningiausią verslą ir atgraso arba sustabdo tam tikrų prekių gamybą. Dėl to didėja nedarbas, mažėja produkcija ir smunka pragyvenimo lygis.

5

Kuo grindžiamos visos šios pastangos reguliuoti maksimalias kainas? Pirmiausia – nesupratimu, kas lemia kainų kilimą. Tikroji priežastis yra arba prekių stygius, arba pinigų perteklius. Įstatyminės lubos kainai negali pašalinti nė vienos iš šių priežasčių. Faktiškai, kaip tik ką matėme, jos vien padidina prekių stygių. Ką daryti su pinigų pertekliumi, bus svarstoma tolesniame skyriuje. Tačiau viena iš klaidų, kuria grindžiamas kainų reguliavimo vėjus, yra pagrindinė šios knygos tema. Kaip begaliniai planai pakelti atskirų produktų kainas kyla galvojant tik apie tiesiogiai paliestų gamintojų interesus ir užmirštant vartotojus, visai taip pat ir kainų įstatyminio mažinimo planai kyla galvojant tik apie trumpalaikius žmonių, kaip vartotojų, interesus ir užmirštant jų, kaip gamintojų, interesus. Ir politinė parama tokiai politikai remiasi panašia sumaištimi žmonių protuose. Žmonės nenori daugiau mokėti už pieną, sviestą, batus, baldus, nuomą, teatro bilietus ar deimantus. Kai tik šių daiktų kainos pakyla virš ankstesnio lygio, vartotojas pradeda piktintis ir jaustis apgautas.

Vienintelė išimtis yra tas daiktas, kurį jis pats gamina: čia jis visiškai supranta ir pripažįsta kainos pakilimo priežastį. Bet jis visada žvelgia į savo paties verslą kaip išskirtinį dalyką. „Mano paties verslas, – sako jis, – yra ypatingas, ir žmonės jo nesupranta. Darbo kaštai išaugo; žaliavų kainos išaugo; šios ar anos žaliavos importas nutrūko, ją tenka brangiau pirkti šalyje. Be to, produkto paklausa išaugo, todėl turiu teisę pakelti kainą tiek, kad plėsdamas gamybą galėčiau tą paklausą patenkinti“. Ir taip toliau. Kiekvienas žmogus, kaip vartotojas, perka šimtus įvairiausių produktų; kaip gamintojas jis paprastai gamina vieną produktą. Jis jaučiasi nuskriaustas, kai neleidžiama pakelti *šio* produkto kainos. Panašiai kaip kiekvienas įmonininkas nori didesne kaina parduoti savo produktą, taip ir kiekvienas darbininkas nori gauti didesnę atlyginimą arba algą. Kiekvienas, kaip gamintojas, mato, kad kainos kontrolė smukdo gamybą jo šakoje. Tačiau beveik kiekvienas atsisako apibendrinti šį pastebėjimą ir suprasti, kad jam reikės daugiau mokėti už *kitų* produktus.

Žodžiu, kiekvienas iš mūsų yra daugialypis ekonominis asmuo. Kiekvienas iš mūsų yra gamintojas, mokesčių mokėtojas, vartotojas. Politika, kurią jis pripažįsta, priklauso nuo konkretaus aspekto, kuriuo jis į save žvelgia tam tikru momentu. Kartais jis yra Dr. Jekyllas, kartais Mr. Hyde'as. Kaip gamintojas jis nori infliacijos (nes galvoja pirmiausia apie savo paties paslaugą ar prekę); kaip vartotojas jis nori kainų lubų (nes galvoja pirmiausia apie kainą, mokamą už kitų produktus). Kaip vartotojas jis gali reikalauti subsidijų arba su jomis taikstyti; kaip mokesčių mokėtojas jis jomis piktinasi. Kiekvienas žmogus paprastai tiki sugebėsiąs taip išlaviruoti tarp politinių jėgų, kad turės pelno iš savo produkto kainos pakėlimo (jo žaliavų kainoms įstatymiškai išliekant žemoms) ir tuo pat

metu, kaip vartotojas, pelnysis iš kainų lubų kontrolės. Bet didžioji dauguma žmonių tokiu būdu apgauna tik patys save. Juk nuostolis iš politinių manipuliacijų kainomis ne tik neprilygs pelnui, – jis bus kur kas *didesnis* nei pelnas, nes kainų kontrolė nusmukdys ir žlugdys užimtumą ir produktyvumą.